

SSRS OKUPACIJOS ŽALOS ATLYGINIMO ĮSTATYMAS TARPTAUTINĖS TEISĖS
NORMŲ KONTEKSTE

Dainius Žalimas *

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės Teisės ir Europos Sąjungos teisės katedra
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Telefonas 236 61 79
Elektroninis paštas ttkatedra@tf.vu.lt

Pateikta 2006 m. gegužės 31 d., parengta spausdinti 2006 m. rugsėjo 5 d.

Santrauka. Straipsnis parengtas remiantis 2005 m. lapkričio 25 d. Mykolo Romerio universitete skaitytu to paties pavadinimo pranešimu. Jame analizuojamas 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ siekiant nustatyti, kiek jis grindžiamas paprotinėmis tarptautinės teisės normomis ir principais, reglamentuojančiais valstybių atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, ir kokia Įstatymo reikšmė sprendžiant Rusijos Federacijos atsakomybės klausimus. Valstybių atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus reglamentuojančios tarptautinės teisės normos yra kodifikuotos JT Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekte, tad Lietuvos Respublikos įstatymas vertinamas atsižvelgiant į šio Projekto nuostatas. Projekte įtvirtintos ir su Įstatymu susijusios tarptautinės teisės normos lemia šio straipsnio struktūrą: jame analizuojami Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo, reparacijos dydžio ir formos bei Lietuvos reikalavimo dėl žalos atlyginimo leistinumą pagrindiniai klausimai. Pagrindinė straipsnio išvada ta, kad 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ atitinka tarptautinės teisės normas ir, kaip vienašalis valstybės aktas, išreiškia ir konsoliduoja jau anksčiau pareikštą Lietuvos Respublikos reikalavimą Rusijos Federacijai atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą.

Pagrindinės sąvokos: SSRS, Rusijos Federacija, Lietuvos Respublika, agresija, okupacija, valstybių atsakomybė, reparacija, žalos atlyginimas, kompensacija.

IVADAS

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – atskleisti tarptautinius teisinius Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai ir kitoms Baltijos valstybėms pagrindus, atsižvelgiant į tarptautinės teisės normas įvertinant 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ [1] (toliau – SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas arba Įstatymas) nuostatas. Tyrimo objektui apibrėžti yra svarbi Įstatymo preambulės nuostata, pabrėžianti, jog jis grindžiamas visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis ir principais. Tokios paprotinės tarptautinės teisės normos, reglamentuojančios valstybių atsakomy-

bės sritį, šiuo metu yra kodifikuotos 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekte [2] (toliau – Valstybių atsakomybės straipsnių projektas). Iš tikrųjų pagrindinė šio dokumento nuostata grindžiama dar prieš Antrąjį pasaulinį karą suformuluotais ir valstybių bei tarptautinėje teisminėje praktikoje išplėtotais valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus principais [3, p. 252–254; 4, p. 58–60; 5, p. 165–166; 6, p. 19–20]. Kaip matyti iš JT Tarptautinės teisės komisijos komentaro (toliau – TTK komentaras) [7], rengdama Valstybių atsakomybės straipsnių projektą Komisija apibendrino gausią Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo ir Tarptautinio Teisingumo Teismo praktiką bei daug doktrinos šaltinių. Nesenos *Gabčíkovo-Nagyvaros* projekto [8], sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių pasekmių [9] ir gink-

* Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas, docentas.

luotų veiksmų Kongo teritorijoje bylose [10] JT Tarptautinis Teisingumo Teismas taip pat patvirtino Valstybių atsakomybės straipsnių projekte įtvirtintų normų paprotinį pobūdį.

Taigi šio straipsnio objektas yra ne visos SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos (jos straipsniui jau yra išsamiai nagrinėtos ir išaiškintos teisinėje literatūroje [11]), o pirmiausia Valstybių atsakomybės straipsnių projekte įtvirtinti pagrindiniai valstybių tarptautinės teisinės atsakomybės principai, kuriais grindžiamas įstatymo priėmimas ir svarbiausios jo nuostatos. Siekiant nustatyti šių tarptautinės teisės principų ir įstatymo ryšį, straipsnyje analizuojami tokie trys pagrindiniai klausimai, susiję su Rusijos Federacijos atsakomybe už sovietinę Lietuvos Respublikos okupaciją: 1) Rusijos atsakomybės pagrindas; 2) reparacijos dydis ir forma; 3) Lietuvos Respublikos reikalavimo atlyginti žalą leistinumas.

1. RUSIJOS FEDERACIJOS ATSAKOMYBĖS PAGRINDAS

Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnį valstybės atsakomybės pagrindas yra jos padarytas tarptautinės teisės pažeidimas, o pagal 2 straipsnį tarptautinės teisės pažeidimas yra valstybės veika, turinti du būtinus sudėties elementus [12, p. 4; 13, p. 354; 14, p. 9]: *subjektyvųjį elementą* (veikos priskyrimas valstybei) ir *objektyvųjį elementą* (valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas). Pirmą aptarsiu antrąjį Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo elementą, nes jis nekelia didesnių probleminių klausimų: 1939 m. Molotovo-Ribentropo paktas, viena iš jo įgyvendinimo pasekmių – 1940 m. agresija prieš Lietuvos Respubliką ir jos teritorijos okupacija tarptautinės teisės požiūriu vertinama gana vienodai [15, p. 59–106]. Ši tema yra detalai išnagrinėta daugelio autorių darbuose (pakanka žvilgtelti vien į prof. D. A. Loeberio pateikiamą bibliografiją [16, p. 101–107; 17, p. 153–166]). Todėl apsiribosiu tik vienu, dabar turbūt aktualiausiu, šios temos klausimu – manyčiau, kad atsižvelgiant į šiame straipsnyje atliekamo tyrimo tikslus verta trumpai įvertinti pastaraisiais metais Rusijos pateikiamus argumentus, kuriais siekiama pateisinti Lietuvos aneksiją.

1.1. Agresija ir okupacija kaip objektyvus tarptautinės teisės pažeidimo elementas

Būtent dėl objektyviojo tarptautinės teisės pažeidimo elemento vertinimo vienareikšmiškumo, t. y. sovietinės okupacijos prieštaravimo tarptautinės teisės normoms akivaizdumo, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo kūrėjai taip pat beveik neskyrė dėmesio šiam tarptautinės teisės pažeidimo elementui. Įstatymo preambulėje tėra nuoroda į 1991 m. Lietuvos ir Rusijos sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų [18] taip pabrėžiant, kad šios Sutarties preambulėje Rusija pati iš esmės pripažino Lietuvos aneksijos neteisėtumą. Toks pripažinimas išplaukia iš Rusijos išreikšto įsitikinimo,

kad 1940 m. pasekmės pažeidė Lietuvos suverenitetą ir jas būtina pašalinti.

Norėčiau taip pat atkreipti dėmesį į Sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų 1 straipsnį, kuris, mano požiūriu, net yra svarbesnis už Sutarties preambulę, nes jo nuostatų galiojimo laikas pagal Sutarties 20 straipsnį yra neribotas. Pagal šį straipsnį Rusija pripažino Lietuvos Respubliką tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos valstybinį statusą, apibrėžta *pamatiniuose 1990 m. kovo 11 d. aktuose* (atkreiptinas dėmesys į tai, kad tokia formuluotė reiškia, jog turimas omenyje ne tik svarbiausias Aktas dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo, bet visas 1990 m. kovo 11 d. teisės aktų, atkūrusių Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, kompleksas [15, p. 199–214]). Vadinas, pripažindama tokį Lietuvos Respublikos tarptautinį teisinį statusą, Rusija pripažino ir 1990 m. kovo 11 d. aktuose konstatuotą Lietuvos teritorijos neteisėtą okupaciją bei aneksijos faktą, ir šiuose aktuose įtvirtintą nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą, ir šiais aktais įgyvendintą Lietuvos Tautos suteiktą mandatą Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę [15, p. 277].

Pagrindinis Rusijos dabar pateikiamas argumentas, kodėl prievartiniai sovietų veiksmai turėtų būti laikomi teisėtais ir kodėl jie nelaikytini agresija bei okupacija, yra tariamas Lietuvos sutikimas su sovietų kariuomenės įvedimu. Tačiau tarptautinės teisės požiūriu toks argumentas negali būti laikomas rimtu. Iš šio argumento kylanti Baltijos valstybių „teisėtą inkorporaciją“ tezė jau yra išsamiai išnagrinėta ir argumentuotai įvertinta kaip visiškai nepagrįsta tarptautinės teisės normomis, neprofesionali, absurdiška bei politiniams dabartinės Rusijos vadovybės interesams naudinga pozicija [15, p. 85–99; 19, p. 2–5, 13–14; 20, p. 11–28; 21, p. 181–183], esanti tarptautinės teisės mokslo nuošalėje [16, p. 89; 17, p. 135]. Todėl pakanka prisiminti, kad 1940 m. Baltijos valstybių aneksijai identišką 1938 m. Austrijos aneksijos (anšliuso) atvejį Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas įvertino kaip agresijos aktą [22]. Verta pacituoti 1946 m. Tribunolo nuosprendį, kuriame buvo paneigti dabartinę Rusijos poziciją dėl Baltijos valstybių aneksijos visiškai atitinkantys tuometiniai nacių nusikaltėlių gynybos argumentai dėl austrų valios prisijungti prie Vokietijos ir tariamo Austrijos sutikimo ar net troškimo susijungti su Vokietija. Toks argumentas laikytas „iš tikrųjų neesminiu, nes faktai aiškiai rodo, kad metodai, naudoti šiam tikslui pasiekti, buvo *agresoriaus metodai*. Pagrindinis veiksnys buvo *karinė Vokietijos galia*, kuri būtų buvusi panaudota, jeigu susilauktų kokio nors pasipriešinimo“. Taigi Tribunolas visiškai sugriovė argumentus apie tai, kad grasinant jėga išgautas nukentėjusios valstybės sutikimas galėtų legalizuoti prieš ją atliekamą agresoriaus veiksmus. Iš TTK komentaro (žr. 20 straipsnio komentaro 4 punktą) [7] matyti, jog būtent remdamasi Austrijos anšliuso pavyzdžiu, JT Tarptautinės teisės komisija padarė išvadą, kad „sutikimas, gautas naudojant prievartą, nėra sutikimas, ir ši veika yra tarptautinės teisės pažeidimas“ [23]. Be to, 1938 m. pati Sovietų Sąjunga Austrijos anšliusa laikė tarptautiniu nu-

sikaltimu, o po metų ji ypač pasmerkė tokius atvejus, kai aneksija maskuojama kuriant marionetines „liaudies“ vyriausybes [24, p. 390] (būtent taip 1940 m. įvykdyta Baltijos valstybių aneksija).

Taigi akivaizdu, kad tiesiog nėra jokios teisinės alternatyvos, kaip pagal tuo metu jau galiojusias tarptautinės teisės normas Sovietų Sąjungos veiksmus įvertinti kaip agresiją, o būtent pirmiausia kaip agresijos aktą, kurį apibrėžė 1933 m. Lietuvos Respublikos ir SSRS konvencija dėl agresijos apibrėžimo [25] (beje, nepelnytai Lietuvoje užmirštama, o Rusijos sąmoningai nutyliama). Pagal šios sutarties II straipsnio 2 punktą agresija buvo laikomas ir „išibrovimas ginkluotomis jėgomis, *net ir karo nepaskelbus*, į kitos valstybės teritoriją“. Pabrėžtina, kad tokia agresijos apibrėžimo nuostata konkretizavo 1928 m. Briando–Kellogg pakte įtvirtintą agresyvaus karo draudimą [14, p. 43; 15, p. 88–89; 20, p. 17–18; 26, p. 75–76, 103].

Atsižvelgiant į tai logiška 1940 m. birželio 15 d. sovietų karinį įsiveržimą į Lietuvą laikyti agresyvaus karo aktu, kurio taša ir pasekmė buvo visos Lietuvos teritorijos karinė okupacija bei 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykdyta Lietuvos teritorijos aneksija. Pagal analogiją su JT Tarptautinio Teisingumo Teismo 2004 m. konsultacine išvada dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių pasekmių (žr. išvados 75–78 punktus) [9] darytina išvada, kad nei okupuotos Lietuvos teritorijos aneksija, nei civilinės okupacinės administracijos įvedimas, nei tariama dalinė sovietų Lietuvos autonomija, nei kokie nors kiti SSRS teisės ar administraciniai aktai tarptautinės teisės požiūriu niekada negalėjo pakeisti Lietuvos, kaip okupuotos teritorijos, tarptautinio teisinio statuso [27, p. 44]. Vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu 1940–1990 m. Lietuvos Respublika buvo okupuota valstybė, ir 1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi agresija prieš Lietuvos Respubliką tęsėsi kaip sovietinė okupacija su visomis jos pasekmėmis (įskaitant neteisėtą, ir tarptautinės teisės požiūriu niekinę, Lietuvos teritorijos aneksiją bei tebesitęsusių svetimos kariuomenės buvimą Lietuvos Respublikos teritorijoje atkūrus jos nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d.). Neteisėta okupacija laikoma ne vieno agresijos akto (neteisėto ginkluotųjų pajėgų įsiveržimo į kitos valstybės teritoriją) pasekme, o tęstiniu tarptautinės teisės pažeidimu [5, p. 177]. Neteisėtą valstybės teritorijos okupaciją ir užsienio ginkluotųjų pajėgų buvimą be valstybės sutikimo, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų pažeidimo pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto [2] 14 straipsnio 2 dalies pavyzdį, nurodo JT Tarptautinės teisės komisija (žr. TTK komentarą [7], 14 straipsnio komentaro 3 punktą).

Taigi galima apibendrinti, kad Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo objektyvųjį elementą iš esmės sudaro neteisėta Lietuvos okupacija kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų nesiminti agresijos ir kitų jėgos veiksmų pažeidimas. Štai kodėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pavadinime nurodoma atsakomybė būtent už SSRS okupaciją.

Verta prisiminti dar vieną Lietuvoje primirštą, o Rusijos vėlgi sąmoningai nutyliamą arba iškraipomą tei-

sės aktą – 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą dėl 1939 m. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutarties politinio bei teisinio įvertinimo [28], kuriuo buvo pripažinti niekiniais Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai. Iš šio nutarimo 5 ir 7 punktų aišku, kad Sovietų Sąjunga pripažino tai, kad realizuojant Molotovo–Ribentropo sandėrį buvo pažeistas Baltijos valstybių suverenitetas ir nepriklausomybė, taip pat SSRS tarptautiniai įsipareigojimai pagal 1920 m. taikos sutartis ir 1926–1933 m. nepuolimo sutartis su Baltijos valstybėmis. Vadinasi, kartu Sovietų Sąjunga pripažino ir agresijos prieš Baltijos valstybes faktą, nes kitaip logiškai paaiškinti taikos ir nepuolimo sutarčių pažeidimo fakto pripažinimo tiesiog neįmanoma. Kadangi 2005 m. gegužės 5 d. Rusijos Federacija, URM komentaru atsiliepdama į JAV prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais raginimą denonsuoti Molotovo–Ribentropo pakta [29], pabrėžė, kad Rusijai, kaip SSRS tęsėjai, 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas yra privalomas, derėtų priminti, kad Rusijai turėtų būti privalomas ir visas šio nutarimo turinys, įskaitant agresijos prieš Baltijos valstybes (kartu ir okupacijos) fakto pripažinimą.

Baigiant norėtusi pasidžiaugti, kad visiškai neseniai Europos žmogaus teisių teismas taip pat iš esmės pripažino 1940 m. Sovietų Sąjungos agresijos prieš Baltijos valstybes faktą atspindėdamas tarptautinės bendrijos poziciją šiuo klausimu. 2006 m. kovo 16 d. Teismo Didžioji kolegija priėmė galutinį sprendimą *Ždanoka prieš Latviją* byloje [30], kurio 13 ir 119 punktai nepalieka abejonių dėl 1940 m. įvykių Lietuvoje vertinimo. Teismas konstatavo, kad Baltijos valstybių nepriklausomybės praradimas 1940 m. buvo Hitlerio Vokietijos ir Stalino Sovietų Sąjungos slaptais Molotovo–Ribentropo pakto protokolais įvykdyto Vidurio ir Rytų Europos pasidalijimo pasekmė, o šie protokolai buvo „*susitarimas, prieštaraujantis visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams*“. Teismas taip pat pabrėžė, kad šio susitarimo pasekmė – Baltijos valstybių aneksija – buvo įvykdyta sovietų kariuomenei įsiveržus į Baltijos valstybes, Sovietų Sąjungos komunistų partijai (SSKP) vadovaujant ir panaudojant jos vietinius padalinius (marionetines komunistų partijas) teisėtai valdžiai pakeisti.

1.2. Subjektyvus tarptautinės teisės pažeidimo elementas – Rusijos Federacijos tęstinumas ir tapatumas su SSRS

Rusijos Federacijos atsakomybės pagrindo subjektyvusis elementas nagrinėtinas labiau netradiciškai, o ne pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto nuostatas: nekyla abejonių dėl sovietinės okupacijos priskyrimo Sovietų Sąjungai, tačiau gali kilti iš pirmo žvilgsnio pagrįsta abejonė, o kodėl gi už jos veiksmus dabar turėtų atsakyti Rusija, kuri paskelbė suverenitetą tik 1990 m. birželio 12 d. ir taip net prisidėjo prie SSRS sugriovimo.

Atsižvelgiant į tai SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambuleje yra atspindėta atsakomybės

Lietuvos Respublikai pagrindo subjektyviojo elemento specifika pažymint, kad „Rusijos Federacija pagal tarptautinę teisę yra SSRS teisių ir įsipareigojimų tęsėja“ (ne teisių perėmėja, kaip dažnai neteisingai teigiama). Būtent dėl šios priežasties Rusijos Federacija negali išvengti reparacijos pareigos Lietuvai, nes tokia tarptautinė teisinė pareiga automatiškai atiteko Rusijai iš Sovietų Sąjungos jai iširus.

Iš tikrųjų galima pateikti gausybę įrodymų, kad Rusija yra ne tokia pat nauja valstybė ir Sovietų Sąjungos teisių perėmėja, kaip kitos 11 buvusių sovietinių respublikų, o ji yra valstybė – SSRS tęsėja [3, p. 254–258; 11, p. 126–133; 15, p. 311–313; 31, p. 139–145; 32, p. 66–67, 69–70, 71–72, 75–76, 82–84, 87–88, 90–91, 92–93; 33, p. 202], t. y. tas pats tarptautinės teisės subjektas. Kadangi valstybės tęstinumą ir identitetą liudija pačios valstybės pozicija ir jos tęstinumo bei identiteto tarptautinis pripažinimas [32, p. 118; 33, p. 220], SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo autoriai nusprendė pagrįsti savo teiginį apie Rusijos tapatumą buvusiai SSRS būtent šiomis dviem kryptimis: Įstatymo preambulėje paminėti kai kurie svarbiausi dokumentai, kuriais Rusija deklaruoja savo, kaip valstybės – SSRS tęsėjos, statusą ir toks jos statusas pripažįstamas tarptautiniu mastu. Pirmasis ir svarbiausias iš jų yra 1991 m. gruodžio 21 d. Nepriklausomų Valstybių Sandraugos vadovų sprendimas [34, p. 474–475], kuriuo visos NVS valstybės nusprendė palaikyti Rusijos siekį tęsti SSRS narystę Jungtinėse Tautose, įskaitant nuolatinę narystę Saugumo Taryboje, taip pat narystę kitose tarptautinėse organizacijose. Remiantis šiuo dokumentu toliau buvo plėtojamas Rusijos tęstinumas ir buvo priimti kiti SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje minimi aktai, konstatavę tokį tęstinumą.

SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje taip pat teigiama, kad yra ir kitų, nei joje paminėti, dokumentų, liudijančių Rusijos valią tęsti Sovietų Sąjungos tarptautinį teisinį subjektiškumą. Šiuo požiūriu norėčiau paminėti kai kuriuos Rusijos įstatymus. Pagal 1995 m. liepos 15 d. federalinio įstatymo „Dėl Rusijos Federacijos tarptautinių sutarčių“ [34, p. 409–428] 1 straipsnio 3 dalį šis įstatymas taikomas ir toms tarptautinėms sutartims, „kurių šalimi Rusijos Federacija yra kaip valstybė – SSRS tęsėja“ („государство – продолжатель СССР“). 1999 m. gegužės 24 d. Federalinio įstatymo dėl valstybės politikos tėvynainių užsienyje atžvilgiu [35] preambulėje išdėstoma aiški Rusijos valstybingumo grandinė: skelbiama, kad Rusijos Federacija yra Rusijos Valstybės, Rusijos Respublikos, Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos ir SSRS teisių perėmėja bei tęsėja („правопреемник и правопродолжатель“). Taip dar kartą patvirtinta, kad Rusijos valstybė, kaip tas pats tarptautinės teisės subjektas, egzistavo turėdama įvairius minėtus pavadinimus [3, p. 256; 32, p. 58; 36, p. 15; 37, p. 66–67]. Beje, tai, kad Rusija laiko save Sovietų Sąjungos teisių tęsėja, akivaizdžiai matyti ir iš minėto 2005 m. gegužės 5 d. Rusijos URM komentaro [29], kuriame pabrėžiama, kad Rusija yra valstybė – SSRS tęsėja („государство – продолжатель Союза ССР“), taip pat iš Rusijos reak-

cijos į Lietuvos reikalavimus dėl okupacijos žalos atlyginimo, kai ji mėgina teisinti 1940 m. SSRS veiksmus, tarsi jie būtų atlikti pačios Rusijos.

Tarptautinė bendrija pripažino Rusijos tarptautinio teisinio subjektiškumo tęstinumą ir tapatumą su SSRS. Atsižvelgiant į ypatingą Europos Sąjungos svarbą, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje paminėta tik Europos Bendrijos ir jos valstybių narių pozicija, kurios laikėsi ir kitos valstybės bei tarptautinės organizacijos. Ši pozicija buvo išreikšta 1991 m. gruodžio 23 d. Tarybos pareiškime dėl būsimo Rusijos ir kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų statuso [34, p. 159–161]: Europos Bendrija ir jos valstybės narės priėmė domėn ir pasveikino tai, kad „Rusija tęs ir įgyvendins buvusios SSRS tarptautines teises bei įsipareigojimus, įskaitant teises ir įsipareigojimus pagal JT Chartiją“, taip pat pareiškė tęsiančios draugiškus santykius su Rusija „atsižvelgiant į jos konstitucinio statuso pasikeitimą“. Taigi Europos Bendrija akivaizdžiai parodė, kad laiko Rusiją tapačiu Sovietų Sąjungai tarptautinės teisės subjektu, nes paminėjo tik Rusijos konstitucinius pokyčius, kurie nekeičia su SSRS plėtotų Bendrijos tarptautinių teisinių santykių [32, p. 72]. Iš šio Europos Bendrijos Tarybos pareiškimo taip pat aišku, kad su Rusija yra tęsiami Bendrijos santykiai, palaikyti su Sovietų Sąjunga, o kitos NVS priklausančios buvusios sovietinės respublikos turėjo būti pripažintos pagal Bendrijos suformuluotus naujų valstybių Vidurio Europoje ir buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje pripažinimo kriterijus. Atitinkamai tarptautinė bendrija specialiai nepareiškė apie Rusijos nepriklausomybės pripažinimą, ir kitos valstybės neužmezgė diplomatinių santykių su Rusija (tai būtų reikėję padaryti, jeigu Rusija būtų traktuojama kaip nauja valstybė – SSRS teisių perėmėja), o pratęsė su ja diplomatinius santykius, turėtus su Sovietų Sąjunga; todėl buvusios SSRS diplomatinės atstovybės ir konsulinės įstaigos virto atitinkamomis Rusijos institucijomis [33, p. 196–197].

Rusijos Federacijos tarptautinio teisinio statuso specifika, susijusi su jos tęstinumu ir tapatumu buvusiai Sovietų Sąjungai, bene geriausiai matyti lyginant su Serbijos ir Juodkalnijos sąjungos (buvusios Jugoslavijos Federacinės Respublikos) statusu. Ji laikoma nauja valstybe – buvusios Jugoslavijos (Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos) teisių perėmėja, t. y. jos tarptautinis teisinis statusas yra toks pats, kaip kitų buvusios Jugoslavijos respublikų. Nepripažindama JFR tęstinumo pretenzijų ir konstatuodama, kad buvusi Jugoslavijos valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, išnyko [13, p. 193–194; 33, p. 205–207], tarptautinė bendrija atsižvelgė ir į tai, kad tokių JFR pretenzijų nepalaikė kitos buvusios Jugoslavijos respublikos [11, p. 130] (tuo tarpu buvusios sovietinės respublikos Rusijos tęstinumo pretenzijas rėmė). JFR, kurią sudarė Serbija ir Juodkalnija, kaip nauja narė 2000 m. įstojo į Jungtines Tautas [33, p. 202], nes narystė tarptautinėse organizacijose paprastai nėra valstybių teisių perėmimo objektas [31, p. 141]. Serbijos ir Juodkalnijos bylose prieš kai kurias NATO valstybes dėl jėgos naudojimo teisėtumo (pavyzdžiui, bylos prieš Belgiją 2004 m. gruodžio 15 d.

sprendime (ypač žr. 75–78 punktus) [38]) JT Tarptautinis Teisingumo Teismas atkreipė dėmesį, kad 1992–2000 m. JFR turėjo neaiškų *sui generis* statusą, kuris baigėsi jai įstojus į JT ir taip pripažinus JT Saugumo Tarybos bei Generalinės Asamblėjos (iš esmės daugumos pasaulio valstybių) poziciją, kad buvusi Jugoslavija išnyko ir jos narystės Jungtinėse Tautose JFR negalėjo automatiškai pratęsti.

Taigi apibendrinant atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją pagrindo subjektyviojo elemento analizę, galima teigti, kad šis elementas yra tinkamai atspindėtas SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje, kurioje akcentuojamas specifinis Rusijos Federacijos tarptautinis teisinis statusas – jos, kaip tarptautinės teisės subjekto, tęstinumas ir tapatumas su Sovietų Sąjunga. Akivaizdu, kad dėl tokio statuso būtent Rusijai priskirtini SSRS įvykdyti tarptautinės teisės pažeidimai, todėl jai atitenka ir tarptautinė teisinė atsakomybė už šiuos pažeidimus.

2. REPARACIJOS DYDIS IR FORMA

Atsakinga už tarptautinės teisės pažeidimą valstybė pagal tarptautinę teisę privalo pašalinti jo pasekmes, suteikdama visišką reparaciją nukentėjusiai valstybei (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto [2] 31 straipsnis). Visiškos reparacijos principas įpareigoja atlyginti bet kurią, ir materialinę, ir moralinę, žalą, padarytą dėl tarptautinės teisės pažeidimo. Šis principas buvo išplėtotas dar 1928 m. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo *Chorzow* fabriko byloje [39, p. 491] (žr. TTK komentarą [7], 31 straipsnio komentaro 1–3 punktus). Teismas taip išaiškino visiškos reparacijos sąvoką: „esminis principas yra (...) tas, kad reparacija turi, kiek tai įmanoma, panaikinti visas neteisėto akto pasekmes ir atkurti situaciją, kuri, tikėtina, būtų egzistavusi, jeigu aktas nebūtų padarytas“. *Chorzow* fabriko byloje taip pat buvo nurodytos reparacijos formos: „turi būti įvykdyta restitucija natūra arba, jeigu ji neįmanoma, sumokėta suma, atitinkanti restitucijos natūra vertę; jeigu reikia, turi būti atlyginti nuostoliai, kurių nepadengtą restitucija natūra ar piniginis žalos atlyginimas vietoje jos – tokie yra principai, kuriais reikia vadovautis nustatant kompensacijos už tarptautinei teisei priešingus veiksmus dydį“. Atsižvelgiant į tai Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 34 straipsnyje nurodoma, kad visiška reparacija „vykdoma restitucijos, kompensacijos ir satisfakcijos formomis, tai yra arba kiekviena šių formų atskirai, arba keliomis iš jų“, 36 straipsnis įpareigoja atsakingą už tarptautinės teisės pažeidimą valstybę kompensuoti padarytą žalą, jeigu jos nepadengia restitucija (įskaitant atvejus, kai restitucija neįmanoma), o 37 straipsnis – suteikti satisfakciją, jei padarytos žalos negalima padengti restitucija ar kompensacija.

Taip suprantamu visiškos reparacijos principu grindžiamos SSRS okupacijos žalos atlyginimo nuostatos, reglamentuojančios reparacijos už sovietinę Lietuvos okupaciją formos ir dydžio klausimus.

2.1. Pagrindinė reparacijos forma – kompensacija

Akivaizdu, kad dauguma SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatų, ypač jo 2 straipsnio 2 ir 3 punktai, įpareigojantys Vyriausybę užbaigti skaičiuoti okupacijos padarytą žalą ir pateikti ją Rusijos Federacijai, yra susijusios su kompensacijos klausimais. Taigi Lietuvos Respublika, įstatymu reikšdama reikalavimą dėl Rusijos Federacijos atsakomybės, nurodė, kokia forma turėtų būti suteikta reparacija (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnio 2 dalies a punktas įtvirtina tokią nukentėjusios valstybės teisę).

Iš tiesų kompensacija yra labiausiai tinkama Lietuvai padarytos žalos atlyginimo forma, nes dėl padarytos žalos pobūdžio, milžiniškų žmogiškųjų ir materialinių nuostolių, patirtų per ilgus okupacijos dešimtmečius, kitaip jos atlyginti iš esmės neįmanoma (akivaizdu, kad restitucija neįmanoma atlyginant su žmonių žūtimi ar sveikatos praradimu arba turto sunaikinimu susijusią žalą) [11, p. 136]. Tačiau tais atvejais, kai restitucija neįmanoma, paprastai vis tiek galima išskirti finansiškai įvertinamą žalą, esančią kompensacijos dalyku. Dėl panašių priežasčių kompensacijos dažniausiai reikalaujama tarptautinėje praktikoje [40, p. 555], todėl *Gabcikovo-Nagymaros* projekto byloje [8] JT Tarptautinis Teisingumo Teismas išvelgė nusistovėjusią tarptautinės teisės normą, įtvirtinančią bendrą nukentėjusios valstybės teisę į kompensaciją.

2.2. Kompensacijos dydis

Suprantama, kad kompensacijos dydis taip pat turėtų būti skaičiuojamas atsižvelgiant į visiškos reparacijos principą, kad ji padengtų visą finansiškai įvertinamą žalą. Šiuo požiūriu svarbios dvi SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos [11, p. 136–137, 149–153]. Pirma, siekiant apimti visas sovietinės okupacijos pasekmes įstatymo 1 straipsnyje nustatytas laikotarpis, už kurį padaryta žala turi būti apskaičiuota: jis apima 1940–1990 m. laikotarpį nuo okupacijos pradžios iki jos pabaigos, taip pat 1990–1993 m. laikotarpį, susijusį su neteisėtu SSRS (vėliau – Rusijos Federacijos) kariuomenės buvimu Lietuvos teritorijoje iki jos kariuomenės išvedimo. Antra, siekiant apskaičiuoti visą per 1 straipsnyje nurodytą laikotarpį Lietuvai padarytą žalą, įstatymo 2 straipsnio 2 punkte nustatyti darbai, kuriuos Vyriausybė turėjo atlikti. Be 1996 m. vasario 13 d. Vyriausybės nutarimu patvirtintoje darbų programoje [41] nurodytų skaičiuotinių žalos Lietuvos valstybei ir jos piliečiams (fiziniams bei juridiniams asmenims) kategorijų, Vyriausybė buvo įpareigota įtraukti į žalos įvertinimą išmokas, kurios iš Lietuvos valstybės biudžeto mokamos Lietuvos piliečiams už jiems sovietų okupacijos padarytą žalą. Tai atitinka Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 36 straipsnyje vartojamą bet kokios finansiškai įvertinamos žalos sąvoką, kaip ji yra atskleista TTK komentare [7] (pavyzdžiui, žr. 36 straipsnio komentaro 5 punktą). JT Tarptautinės teisės komisija nurodė, kad finansiškai įvertinama žala apima valstybės patirtą žalą, įskaitant žalą jos turtui bei personalui ir

išlaidas patirtai žalai atlyginti ar sumažinti (pavyzdžiui, pensijas ir kompensacijas nukentėjusiems asmenims [11, p. 152]), taip pat žalą valstybės piliečiams ir juridiniams asmenims, įskaitant jų patirtą materialinę bei moralinę žalą.

Galima teigti, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė jau įvykdė savo pareigas pagal SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 2 punktą ir baigė skaičiuoti okupacijos padarytą žalą. Ji buvo įvertinta 20 mlrd. JAV dolerių, būtent dėl tokio dydžio reikalavimo siūlyta derėtis Rusijai 2001 m. [11, p. 153–155, 158; 42, p. 82–83, 92–93].

3. LIETUVOS REIKALAVIMO ATLYGINTI SOVIETINĖS OKUPACIJOS ŽALĄ LEISTINUMAS

Be abejo, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas, kaip ir kiti nacionalinės teisės aktai, tarptautinės teisės požiūriu pirmiausia yra Lietuvos valstybės vienašalis aktas. Šio akto specifika ir reikšmė išryškėja nagrinėjant, kaip juo įgyvendinama nukentėjusios valstybės teisė pareikšti reikalavimą dėl kitos valstybės atsakomybės, t. y. išsiaiškinant įstatymu išreiškiamo tokio Lietuvos reikalavimo leistinumą (priimtinumą).

3.1. Įstatymas kaip reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės pareiškimo forma

Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekte [2] kodifikuotas paprotines tarptautinės teisės normas nukentėjusiai valstybei nepakanka tik turėti teisę reikalauti reparacijos. Tam, kad toks reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės būtų priimtinas, jį reikia tinkamai pareikšti tarptautiniu lygiu. Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnį „nukentėjusi valstybė, reiškianti reikalavimus dėl kitos valstybės atsakomybės, turi pareikšti kiekvieną savo reikalavimą šiai valstybei“ ir gali konkrečiai nurodyti, „kokia forma turi būti suteikta reparacija“ (SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas būtent tai ir konkretizuoja).

Valstybių atsakomybės straipsnių projektas nenurodo, kaip reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės turi būti pareikštas, tačiau praktikoje atsižvelgiant į tokio reikalavimo pobūdį, jo dydį ir rimtumą bei nukentėjusios valstybės santykių su atsakinga už tarptautinės teisės pažeidimą valstybe būklę, reikalavimas dėl atsakomybės gali būti keliamas įvairių nukentėjusios valstybės institucijų, užimančių skirtingą vietą valdžios hierarchijoje (žr. TTK komentarą [7], 43 straipsnio komentaro 4 punktą). Kaip išplaukia iš JT Tarptautinio Teisingumo Teismo 1992 m. birželio 26 d. sprendimo tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje [43], nukentėjusios valstybės reikalavimui dėl atsakomybės tinkamai pareikšti nebūtina, kad atsakinga valstybė sužinotų apie tokį reikalavimą iš diplomatinių notų ar kitų oficialių nukentėjusios valstybės dokumentų; pakanka net pareikšti pretenziją žodžiu, jeigu atsakingos valstybės informuotumą apie tokią pretenziją galima įrodyti spaudos pranešimais apie atitinkamas nukentėjusios valstybės atstovų viešas

kalbas ar susitikimuose su atsakingos valstybės atstovais iškeltus klausimus [11, p. 105; 42, p. 91–92]. JT Tarptautinės teisės komisija taip pat patvirtina (žr. TTK komentarą [7], 43 straipsnio komentaro 3 punktą), kad reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės nebūtinai turi būti pateiktas raštu.

Taigi akivaizdu, kad tarptautinė teisė nereikalauja, kad nukentėjusi valstybė priimtų įstatymą, liudijantį jos reikalavimą dėl kitos valstybės atsakomybės. Taip pat akivaizdu, kad SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas byloja apie gerokai aukštesnį, nei reikėtų pagal tarptautinę teisę, Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės pareiškimo lygį. Kodėl tada šiam reikalavimui formuluoti pasirinkta įstatymo forma? Atsakyti į šį klausimą padeda ne tiek tarptautinė, kiek Lietuvos nacionalinė teisė.

Akivaizdu, kad pagal savo pobūdį ir dydį reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją yra pakankamai rimtas, jis pagrįstas Tautos referendumo sprendimu ir turi didelę įtaką santykiams su Rusija, todėl buvo tikslinga, kad šį reikalavimą galutinai suformuluotų ir pareikštų aukščiausios Lietuvos valstybės institucijos, – Seimas, priimdamas SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymą, ir Vyriausybė, pateikdama reikalavimą Rusijai, kaip įpareigoja įstatymas. Žinoma, pagal tarptautinę teisę reikalavimui dėl Rusijos atsakomybės pareikšti būtų pakakę ir referendumo sprendimo, ir atitinkamų Lietuvos valstybės institucijų pareiškimų. Tačiau pagal Lietuvos nacionalinę teisę to nepakaktų, jeigu būtų norima norminiu teisės aktu nustatyti konkrečias valstybės institucijų prievoles, būtinas šiam reikalavimui pareikšti ir referendumo sprendimui įgyvendinti. Kaip, pavyzdžiui, išplaukia iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimo [44], Seimo priimamas norminis teisės aktas, kuriuo nustatomi įpareigojimai Vyriausybei, turi būti įstatymo formos. Todėl su sovietinės okupacijos žalos skaičiavimais ir reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės pareiškimu susiję pavedimai Vyriausybei negalėjo būti duoti Seimo nutarimu ar rezoliucija. Tuo tarpu be tokių pavedimų Vyriausybė niekaip nesugebėjo pabaigti pradėto žalos skaičiavimo, be to, kaip galima teigti remiantis tuo pačiu 1994 m. sausio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimu, Vyriausybė negalėjo spręsti tokių klausimų poįstatyminiais aktais nesant įstatymo.

3.2. Įstatymas kaip reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės konsoliduojantis aktas

Labiausiai SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo reikšmė išryškėja Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio kontekste. Pagal šį straipsnį nukentėjusi valstybė praranda teisę reikšti reikalavimą dėl atsakomybės dviem atvejais: 1) jeigu ji teisėtai atsisako šio reikalavimo (45 straipsnio a punktas). Kaip išplaukia iš JT Tarptautinio Teisingumo Teismo 1992 m. birželio 26 d. sprendimo tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje [43], toks nukentėjusios valstybės atsisakymas turi būti aiškus ir nedviprasmiškas; 2) jeigu iš faktinių aplinkybių galima daryti išvadą, „jog nukentėjusi vals-

tybė savo elgesiu parodė, jog teisėtai sutinka su tuo, jog yra praėjęs laikas reikalavimui reikšti“. Pastaroji nuostata reiškia, kad reikalavimo dėl atsakomybės atsiskyrimas gali išplaukti iš nukentėjusios valstybės elgesio [5, p. 185–186]: pavyzdžiui, remiantis tam tikrų fosfatų žemių Nauru byla [43] galima teigti, kad nukentėjusios valstybės pasyvumas ar delsimas pateikti reikalavimą per pakankamą laiką, taip pat numanomas jos sutikimas su esama padėtimi gali būti prilygintas reikalavimo atsakymui [42, p. 78], panaikinančiam tarptautinės teisės pažeidimą padariusios valstybės pareigą suteikti reparaciją [11, p. 106]. Tačiau Teismas taip pat atkreipė dėmesį, kad „tarptautinė teisė šiuo atžvilgiu nenustato jokio konkretaus laiko termino“, todėl tik atsižvelgiant į konkretaus atvejo aplinkybes galima daryti išvadą, ar praėjus tam tikram laikui reikalavimas dėl atsakomybės tapo nepriimtinas.

Kita vertus, kaip pabrėžė JT Tarptautinės teisės komisija (TTK komentaras [7], žr. 45 straipsnio komentaro 10 punktą), jeigu apie reikalavimą dėl atsakomybės buvo pranešta atsakingai valstybei, užtrukęs jo įgyvendinimas paprastai nereiškia, kad šis reikalavimas tampa neleistinas, ir pareikštas reikalavimas galioja, nebent nukentėjusi valstybė oficialiai nuspręstų jo atsisakyti [42, p. 92]. Todėl logiška, kad reikalavimas dėl atsakomybės lieka leistinas, jeigu jis tam tikrą laiką netenkamas dėl atsakingos valstybės atsisakymo, taip pat jeigu atsakinga valstybė protestuoja prieš reikalavimą ar netgi mėgina formuluoti priešpriešinius reikalavimus [11, p. 106, 140]. Kaip išplaukia iš Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnio ir pabrėžta JT Tarptautinės teisės komisijos (TTK komentaras [7], žr. 31 straipsnio komentaro 4 punktą), „bendroji reparacijos pareiga atsiranda automatiškai padarius tarptautinės teisės pažeidimą ir nėra priklausoma nuo bet kurios valstybės reikalavimo ar protesto“.

Taigi pažvelgus į SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulę remiantis Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsniu, galima padaryti kelias išvadas, atskleidžiančias įstatymo, kaip vienašalio Lietuvos valstybės akto, tarptautinę teisinę reikšmę. Pirma, iš preambulėje vardijamų svarbiausių aktų, kuriais buvo keltas atsakomybės už sovietinę okupaciją reikalavimas, akivaizdžiai matyti, kad Lietuva laiku ir deramai pateikė reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės, dar prieš įstatymą kelis kartus šį reikalavimą įvairiais lygiais oficialiai kėlė, jį palaikė ir jo neatsisakė, o Rusijai apie tai yra seniai žinoma. Pirminis minimas 1991 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas [45], liudijantis, jog Lietuva oficialiai pareiškė reikalavimą atlyginti sovietinės okupacijos žalą netrukus po to, kai buvo atkurta nepriklausomybė, t. y. kai tik tai buvo įmanoma, dar net nenutraukus tarptautinės teisės pažeidimo (neišvedus okupacinės kariuomenės iš Lietuvos).

Be abejo, svarbiausias reikalavimą dėl atsakomybės keliantis Lietuvos valstybės vienašalis aktas, apie kurį Rusija taip pat puikiai žinojo, yra SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje minimas 1992 m. birželio 14 d. referendumo sprendimas, priimtas 90

procentų referendume dalyvavusių rinkėjų (iš viso apie 69 procentus visų Lietuvos piliečių) balsais [46]. Referendume Lietuvos piliečiai pareikalavo iš Rusijos ne tik išvesti buvusios SSRS kariuomenę, bet ir atlyginti Lietuvos žmonėms bei valstybei padarytą žalą. Neabejotinai tokia Tautos valia pagal Lietuvos konstitucinę teisę laikytina svarbiausiu teisiniu pagrindu priimti SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymą. Beje, referendumo sprendimas lemia tai, kad *Lietuvos valstybės institucijos neturi diskrecijos teisės, o privalo reikalauti Rusijos atsakomybės* (atitinkama Vyriausybės prievolė nurodyta SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 4 punkte).

Antra, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas logiškai pratęsia ir konsoliduoja ankstesnius Lietuvos valstybės aktus, kuriais jau buvo pareikštas reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės [11, p. 114]. Minėta, kad nacionalinės teisės požiūriu, skirtingai nuo kitų aktų, kurie nebuvo įstatymo formos, įstatymas nustato konkrečias Vyriausybės prievoles ir jos veiksmų seką, kad būtų įgyvendinamas 1992 m. birželio 14 d. referendumo sprendimas. Taip tarptautinės teisės požiūriu įstatymas lemia Lietuvos pretenzijos sukonkretinimą, nes jį vykdamas pateikiamas konkretaus dydžio kompensacijos reikalavimas.

Trečia, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas perteikia nuoseklią ir nekintančią Lietuvos poziciją dėl Rusijos atsakomybės (t. y. nėra Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punkte numatytos aplinkybės, dėl kurios reikalavimo teisė būtų prarasta). Pagal analogiją su tam tikrų fosfatų žemių Nauru byla [43] galima teigti, jog įstatymas rodo, kad Lietuvos reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės netapo nepriimtinas praėjus tam tikram laikui; įstatymas leidžia iš Lietuvos elgesio spręsti, kad toks reikalavimas visiškai galioja, jo negalima ir nesirengiama atšaukti, nepaisant to, kad Rusijos atsakomybės klausimas turbūt dar ilgai nebus išspręstas, ir nepaisant to, kad Rusija kategoriškai atmeta ir neigia teisėtą Lietuvos reikalavimą. Kaip komentuodama Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnį konstatavo JT Tarptautinės teisės komisija (TTK komentaras [7], žr. 45 straipsnio komentaro 6 punktą), vien tik tam tikro laikotarpio, per kurį atsakomybės klausimas yra neišspręstas, nepakanka, kad būtų daroma išvada apie reikalavimo teisės praradimą [42, p. 92], „ypač jeigu nukentėjusi valstybė daro viską, ką gali, savo reikalavimui palaikyti“. Vadinasi, jeigu reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės ilgą laiką yra neišspręstas, nukentėjusiai valstybei derėtų nuolat stengtis šį reikalavimą palaikyti, kad jo leistinumo klausimas nekeltų abejonių. Būtent tokiam tikslui ir tarnauja SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas, kurio 2 straipsnio 4 punktą neatsitiktinai įpareigoja Vyriausybę *nuolatos siekti*, kad Rusijos Federacija atlygintų Lietuvos žmonėms ir valstybei padarytą žalą.

IŠVADOS

Atlikus SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatų analizę atsižvelgiant į tarptautinės teisės nor-

mas (Valstybių atsakomybės straipsnių projekta), galima daryti pagrindinę išvadą, kad Įstatymas, kaip teigiama jo preambulėje, iš tikrųjų yra grindžiamas tarptautinės teisės normomis, jas atitinka ir įgyvendina, taip pat pagal tarptautinės ir Lietuvos konstitucinės teisės normas yra būtinas konsoliduojant ir nuosekliai palaikant Lietuvos reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės už sovietinę okupaciją. Tokia išvada išplaukia iš kitų šiame remiantis straipsnyje atlikta analize daromų svarbiausių išvadų:

1. Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindas yra agresija, prasidėjusi Lietuvos užpuolimu (sovietų kariuomenės įsiveržimu) 1940 m. birželio 15 d. ir iki 1990 m. kovo 11 d. prasitęsusi kaip Lietuvos teritorijos okupacija, kurios pasekmė – buvusios SSRS (Rusijos) kariuomenės buvimas Lietuvoje iki 1993 m. be jos sutikimo. Tarptautinės teisės požiūriu nekyla abejonių, kad 1940–1990 m. Lietuvos Respublika buvo okupuota valstybė, taip pat nėra jokių aplinkybių, galinčių šalinti sovietinės okupacijos neteisėtumą. Todėl būtent neteisėta okupacija ir jos pasekmės, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų nesiimti agresijos veiksnių pažeidimas, sudaro Rusijos atsakomybės Lietuvai pagrindo objektyvųjį elementą. Tai ir atspindėta SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pavadinime.

Įstatymo preambulėje taip pat konstatuota Rusijos atsakomybės Lietuvai subjektyviojo elemento specifika – Rusijos valstybės tęstinumas ir jos, kaip tarptautinės teisės subjekto, tapatumas Sovietų Sąjungai, kuris buvo deklaruotas Rusijos ir pripažintas tarptautinės bendrijos. Todėl buvusios SSRS neteisėti veiksmai priskirtini Rusijos Federacijai, kuri už juos ir atsako.

2. Atsakomybei už tarptautinės teisės pažeidimą taikytinas visiškos reparacijos principas, kuris įpareigoja atsakingą už šį pažeidimą valstybę atlyginti visą juo padarytą žalą. Visiška reparacija gali būti vykdoma restitucijos, kompensacijos ir satisfakcijos formomis, o tais atvejais, kai restitucija neįmanoma, dėl tarptautinės teisės pažeidimo padaryta finansiškai įvertinama žala turi būti atlyginta kompensacijos forma. Tokiems atvejams priklauso ir Lietuvos okupacija, todėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas iš esmės sukonkretina Lietuvos reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės, įpareigodamas Vyriausybę apskaičiuoti patirtą žalą ir siekti jos kompensavimo. Iš Įstatymo nuostatų aišku, kad jos grindžiamos visiškos reparacijos principu, nes Vyriausybė įpareigota apskaičiuoti patirtą žalą už visą sovietinės okupacijos ir jos pasekmių laikotarpį, taip pat apimti visas finansiškai įvertinamos žalos kategorijas.

3. Tarptautinės teisės normos nustato nukentėjusios valstybės reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės lestinimo sąlygas: nukentėjusi valstybė privalo laiku ir deramai pareikšti apie savo reikalavimą už tarptautinės teisės pažeidimą atsakingai valstybei, neatsisakyti šio reikalavimo ir jį palaikyti, kitaip reikalavimo teisė gali būti prarasta; tačiau reikalavimo teisė neišnyksta vien tik dėl laiko, per kurį reparacijos klausimas nesprenžiamas, ir dėl atsakingos valstybės atsisakymo spręsti šį klausimą.

SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas pirmiausia ir yra vienašalis Lietuvos valstybės aktas, kuriuo formuluojamas ir konkretizuojamas reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės. Tai, kad šis aktas yra įstatymo formos, lemia ne tiek tarptautinė, kiek nacionalinė teisė, pagal kurią Seimas gali nustatyti prievolės Vyriausybei tik įstatymu. Logiškai pratęsdamas ir konsoliduodamas ankstesnius Lietuvos aktus, kuriais buvo reiškiamas Lietuvos reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas rodo, kad šis reikalavimas buvo pareikštas laiku ir Rusija seniai apie jį žino; taigi Įstatymas taip pat perteikia nuosekliai ir nekintančią Lietuvos poziciją dėl Rusijos atsakomybės. Todėl Įstatymas yra akivaizdus Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės lestinimo įrodymas, iš kurio aišku, kad šis Lietuvos reikalavimas tebegalioja nepaisant to, kad jis tebėra neišspręstas ir Rusija kol kas jį atmets.

4. Pagal tarptautinę teisę nukentėjusi valstybė turi teisę atsisakyti reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės. Tačiau nacionalinė teisė gali apriboti tokią nukentėjusios valstybės diskreciją, nustatydamas atitinkamas valstybės institucijų pareigas.

SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulė kaip tik ir rodo, kad pagal Lietuvos konstitucinę teisę jokia Lietuvos valstybės institucija neturi teisės atsisakyti reikalavimo atlyginti sovietų okupacijos žalą, nes Įstatymo nuostatos grindžiamos atitinkamu 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimu ir yra skirtos šiam sprendimui įgyvendinti. Todėl panaikinti Lietuvos valstybės institucijų pareigą siekti okupacijos žalos atlyginimo gali tik kitas Tautos referendumas. Tuo tarpu atitinkamos SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos be referendumo taip pat negali būti pripažintos netekusiomis galios, nes tarptautinės teisės požiūriu toks Seimo veiksmas galėtų prilygti reparacijos reikalavimo atsisakymui Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio a punkto prasme.

5. Kad nukentėjusios valstybės reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės lestinimas nekeltų abejonių tada, kai šis reikalavimas ilgai netenkinamas, nukentėjusiai valstybei derėtų daryti viską, kas įmanoma, reikalavimui palaikyti. Kitaip ilgainiui galėtų būti suabejota, ar dėl nukentėjusios valstybės elgesio reikalavimo teisė nėra prarasta Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punkto prasme.

Kad tokių abejonių nekiltų, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas įpareigojo Vyriausybę nuolat siekti okupacijos žalos atlyginimo. Kadangi Rusija kol kas kategoriškai atmets derybas šiuo klausimu, o kitomis ginčo sprendimo priemonėmis be Rusijos sutikimo pasinaudoti neįmanoma, galima teigti, kad kol kas Lietuvos elgesys abejonių dėl jos reikalavimo teisės nekelia. Žinoma, bet kokioms galimoms abejonėms išsklaidyti derėtų tinkamai vykdyti ir procesines Įstatymo normas, t. y. atnaujinti derybų su Rusija delegaciją ir Vyriausybės nutarimu patvirtinti apskaičiuotos žalos dydį, taip pat derėtų svarstyti galimybes ilgainiui aktyviau siūlyti Rusijai spręsti ginčą dėl kompensacijos kitomis taikiomis priemonėmis. Kita vertus, reikalavimo atlyginti žalą

moratoriumai tikrai sukeltų abejonių dėl šio reikalavimo leistinumo, nes taip Lietuva parodytų, jog nėra nusiteikusi daryti viską savo reikalavimui palaikyti.

Baigiant galima pasakyti, kad Rusijos atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją problemos sprendimas nėra savitiksliis, ir Lietuva turėtų reikalauti atlyginti patirtą žalą ne vien todėl, kad taip įpareigoja 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimas. Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnyje neatsitiktinai nurodoma, kad bet koks valstybės tarptautinės teisės pažeidimas užtraukia šios valstybės tarptautinę atsakomybę. 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų preambulėje taip pat neatsitiktinai nurodoma, kad nepašalinus Lietuvos aneksijos pasekmių neįmanomas didesnis Lietuvos ir Rusijos tautų tarpusavio pasitikėjimas. Kaip ir nacionalinei teisei, tarptautinės teisės ir teisingumo viešpatavimui ypač svarbus atsakomybės už sunkiausius teisės pažeidimus realizavimas bei jos neišvengiamumas. Todėl ir atsakomybės už 1940 m. agresiją bei jos pasekmes įgyvendinimas neabejotinai prisidėtų prie tokių šiurkščiausių tarptautinės teisės pažeidimų prevencijos, taip pat užtikrintų, kad panašūs tragiški Lietuvos istorijos įvykiai niekada nebeprisikartos. Tokia prevencija turėtų būti ne tik Lietuvos, o ir visos tarptautinės bendrijos svarbiausias interesas.

LITERATŪRA IR NUORODOS

1. **2000 m. birželio 13 d.** Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ // Valstybės žinios. 2000. Nr. 52–1486.
2. **2001 m.** Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projektas // Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10), chp. IV.E.1. Žr.: Vadapalas V. Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. – Vilnius: Eugrimas, 2003; Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos interneto svetainė: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
3. **Mälksoo L.** Illegal Annexation and State Continuity: the Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
4. **Mälksoo L.** State Responsibility and the Challenges of the Realist Paradigm: the demand of Baltic Victims of Soviet Mass Repression for Compensation from Russia // Baltic Yearbook of International Law. 2003. Vol. 3.
5. **Ziemele I.** State Continuity, Succession and Responsibility: Reparations to the Baltic States and their Peoples? // Baltic Yearbook of International Law. 2003. Vol. 3.
6. **Orakhelashvili A.** Peremptory Norms and Reparation for Internationally Wrongful Acts // Baltic Yearbook of International Law. 2003. Vol. 3.
7. **2001 m.** Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto komentaras // Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10), chp. IV.E.2. Žr.: Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *Gabcikovo-Nagymaros* projekte byloje tarp Vengrijos ir Slovakijos // ICJ Reports, 1997; Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: http://www.icj-cij.org/iccjwww/idocket/ihs/ihsjudgment/ihs_ijudgment_970925_frame.htm (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
8. **1997 m. rugsėjo 25 d.** Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *Gabcikovo-Nagymaros* projekte byloje tarp Vengrijos ir Slovakijos // ICJ Reports, 1997; Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: http://www.icj-cij.org/iccjwww/idocket/ihs/ihsjudgment/ihs_ijudgment_970925_frame.htm (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
9. **2004 m. liepos 9 d.** Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinė išvada dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių pasekmių // ICJ Reports, 2004; Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <http://www.icj-cij.org/iccjwww/idocket/imwp/imwprframe.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
10. **2005 m. gruodžio 19 d.** Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (Kongo Demokratinė Respublika prieš Uganda) // ICJ Reports, 2005; Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <http://www.icj-cij.org/iccjwww/idocket/ico/icoframe.htm> (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
11. **Žalimas D.** Commentary to the Law of the Republic of Lithuania on Compensation of Damage Resulting from the Occupation by the USSR // Baltic Yearbook of International Law. 2003. Vol. 3.
12. **Crawford J.** Introduction // Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
13. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
14. **Kūris P.** Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1970.
15. **Žalimas D.** Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. – Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
16. **Loeber D. A.** Molotovo–Ribentropo pakto teisiniai padariniai Baltijos valstybėms: apie pareigą „įveikti paveldėtas iš praeities problemas“ // Teisė. 2002. T. 45.
17. **Loeber D. A.** Legal Consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact for the Baltic States: on the Obligation “to Overcome the Problems Inherited from the Past” // Baltic Yearbook of International Law. 2001. Vol. 1.
18. **1991 m. liepos 29 d.** Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų // Lietuvos Respublikos Seimo teisės aktų paieškos bazė: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=97613&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.); Lietuvos aidas. 1991 m. liepos 30 d.; Lithuanian Foreign Policy Review. 1998. No. 1 (<<http://www.lfpr.lt/9801.phtml>>).
19. **Žalimas D.** Mėginimai pateisinti sovietinę agresiją prieš Lietuvą tarptautinės teisės požiūriu: arba kuo panaši Putino Rusijos ir nacistinės Vokietijos propaganda // Teisės žinios. 2005. Nr. 1 (9).
20. **Žalimas D.** Sovietinė agresija prieš Lietuvą 1940 metais: nepagrįsti mėginimai ją pateisinti tarptautinės teisės požiūriu // Jurisprudencija. – Vilnius, 2003. T. 46 (38).

21. **Senn A. E.** What Happened in Lithuania in 1940? // Lithuanian Foreign Policy Review. 2000. No. 2 (6) (<<http://www.lfpr.lt/006/a16.doc>>).
22. **1946 m. rugsėjo 30 d.** Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo nuosprendis // Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. – Москва: Госюриздат, 1961. Т. 7; Avalon Project at Yale Law School: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judaus.htm> (žiūrėta 2004 m. lapkričio 10 d.)
23. **Vadapalas V., Žalys V.** Ar galioja aneksijai senaties terminas // Atgimimas. 1989 m. rugpjūčio 18–25 d.
24. **Hough W. J. H. III.** The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School Journal of International and Comparative Law. 1985. Vol. 6. No. 2.
25. **1933 m. liepos 5 d.** Lietuvos ir SSRS sutartis užpuolimo sąvokai apibrėžti (Konvencija agresijai apibrėžti) // Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1993.
26. **Brownlie I.** International Law and the Use of Force by States. – Oxford: Clarendon Press, 1963.
27. **Žalimas D.** Palestinos sienos byla: aktualios tarptautinės teisės raidos problemos Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinėje išvadoje // Justitia. 2004. Nr. 4 (52).
28. **1989 m. gruodžio 24 d.** SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ // TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1989. Nr. 29–579.
29. **2005 m. gegužės 5 d.** Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos Informacijos ir spaudos departamento komentaras Nr. 942-05-05-2005 dėl JAV prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais S. Chedli pasisakymų rekomenduojant Rusijai denonsuoti Molotovo – Ribentropo paktą // Kopija iš Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos interneto svetainės <http://www.mid.ru> (žiūrėta 2005 m. gegužės 7 d.).
30. **2006 m. kovo 16 d.** Europos žmogaus teisių teismo Didžiosios kolegijos sprendimas *Ždanoka prieš Latviją* byloje Nr. 58278/00 // Europos žmogaus teisių teismo interneto svetainė: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=&sessionid=6271375&skin=hudoc-en>> (žiūrėta 2006 m. kovo 19 d.).
31. **Müllerson R.** International Law, Rights and Politics: Developments in Eastern Europe and the CIS. – London: Routledge, 1994.
32. **Ziemele I.** State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia (Past, Present and Future as Defined by International Law). – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.
33. **Ziemele I.** Is the Distinction between State Continuity and State Succession Reality or Fiction? The Russian Federation, the Federal Republic of Yugoslavia and Germany // Baltic Yearbook of International Law. 2001. Vol. 1.
34. **Действующее** международное право. – Москва: изд-во Московского независимого института международного права, 1996. Т. 1.
35. **1999 m. gegužės 24 d.** Rusijos Federacijos federalinis įstatymas dėl valstybės politikos tėvynainių užsienyje atžvilgiu // Rusijos Federacijos Valstybės dūmos interneto svetainė: <<http://www.duma.gov.ru/search/kmpage/84200017/ii/sootech/99-fz.htm>> (žiūrėta 2006 m. gegužės 1 d.).
36. **Черниченко С. В.** Континуитет, идентичность и правопреемство государств. // Российский ежегодник ме-
ждународного права, 1996–1997. – Санкт-Петербург: Россия-Нева, 1998.
37. **Черниченко С. В.** Теория международного права. – Москва: НИМПИ, 1999. Т. II.
38. **2004 m. gruodžio 15 d.** Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas jėgos naudojimo teisėtumo byloje (Serbija ir Juodkalnija prieš Belgiją) // ICJ Reports, 2004; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iybe/iybeframe.htm>> (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
39. **1928 m. rugsėjo 13 d.** Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *Chorzow* fabriko byloje (Vokietija prieš Lenkiją) // Harris. Cases and Materials on International Law. – London: Sweet & Maxwell, 1991.
40. **Shaw M. N.** International Law. – Cambridge: University Press, 1997.
41. **1996 m. vasario 13 d.** Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 242 „Dėl žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, nustatymo darbų programos“ // Valstybės žinios. 1996. Nr. 16–424.
42. **Satkauskas R.** A Bill for the Occupants or an Issue to Negotiate: the Claims of Reparations for Soviet Occupation // Baltic Yearbook of International Law. 2003. Vol. 3.
43. **1992 m. birželio 26 d.** Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje (Nauru prieš Australiją) // ICJ Reports, 1992; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <http://www.icj-cij.org/icjwww/icas/inaus/inaus_ijudgments/inaus_ijudgment_19920626.pdf> (žiūrėta 2006 m. gegužės 22 d.).
44. **1994 m. sausio 19 d.** Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios. 1994. Nr. 7–116.
45. **1991 m. birželio 4 d.** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl 1940–1991 m. TSRS padarytos žalos Lietuvos Respublikai ir jos gyventojams atlyginimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991. Nr. 17–456.
46. **1992 m. birželio 30 d.** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl 1992 m. birželio 14 d. referendume priimto Lietuvos Respublikos piliečių sprendimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 21–615.

THE LAW ON COMPENSATION OF DAMAGE RESULTING FROM THE USSR OCCUPATION IN THE LIGHT OF THE RULES OF INTERNATIONAL LAW

Dainius Žalimas*
Vilnius University

S u m m a r y

This article examines the provisions of the Law of the Republic of Lithuania on Compensation of Damage Resulting

* Assoc. Prof. Dr., Head of the Department of International Law and the European Union Law, Faculty of Law, Vilnius University.

from the USSR Occupation (hereinafter – the Law), which was adopted on 13 June 2000, in the light of customary rules of international law on state responsibility, as codified in the 2001 the UN International Law Commission's Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (hereinafter – the ILC Draft Articles). The main aim of the article is to deal with the international legal grounds of the responsibility of the Russian Federation for the Soviet occupation of the Republic of Lithuania and, against this background, to identify the role of the Law.

The ground of Russia's responsibility is an internationally wrongful act committed as the aggression against the Republic of Lithuania, which was started by the 15 June 1940 incursion by the Soviet armed forces and subsequently continued in the form of the illegal occupation of Lithuania until the restoration of Lithuania's independence on 11 March 1990, however, the illegal presence of the foreign forces on Lithuania's soil ended only in 1993. The fact of the 1940 Soviet aggression and illegal occupation of the Baltic States has been widely recognized by the international community, it was even acknowledged by the USSR and Russia in 1989-1991. Therefore there is no doubt that under international law from 1940-1990 the Republic of Lithuania had been an occupied State. That is why the illegal occupation with its consequences, as the breach of an international obligation not to resort to aggression having a continuing character, constitutes an objective element of an internationally wrongful act being the ground for Russia's responsibility. That also explains why the title of the Law refers to the occupation.

Meanwhile the specific feature of subjective element is addressed in the preamble of the Law. That is the continuity of the Russian State and the corresponding identity of its international legal personality with the Soviet Union, which was claimed by Russia and generally recognised by the international community. Therefore under international law the Russian Federation is the State continuing the rights and obligations of the former USSR (i. e., it is the same international legal person). Consequently, internationally wrongful acts of the latter, including the Soviet occupation of Lithuania and the other two Baltic States, should be attributable to the Russian Federation.

Apart from the ground for Russia's responsibility, the issue of reparation is addressed in the article. In accordance with international law (the ILC Draft Articles), the principle of full reparation should be applied to realise responsibility for an internationally wrongful act. The full reparation for the injury can be provided in the form of restitution, compensation and satisfaction, while any financially assessable damage should be covered by compensation when restitution is not practically possible. Responsibility for the Soviet occupation is the latter case. Therefore in this sense the Law concretises the claim of Lithuania as it lays down the obligations of the Government of Lithuania to calculate the damage and seek its compensation from Russia. In conformity with the principle of full reparation, the provisions of the Law require to calculate the damage

for all period of the Soviet occupation as well as to cover all types of financially assessable damage.

The third main issue addressed in this article is admissibility of a claim for reparation, i. e. the procedural requirements to be observed by the injured State invoking an international responsibility of other State. The main requirement, as follows from Art. 43 of the ILC Draft Articles, is that the injured State should give a timely and proper notice of its claim to the State responsible for an internationally wrongful act; the claim is not admissible when it is waived by the injured State or it can be inadmissible when it is not maintained. However a mere lapse of time without a claim is being resolved, including delay in its prosecution due to refusal of the respondent State, can not result in loss of the right of the injured State to invoke responsibility.

In this regard the Law is a unilateral act of the State of Lithuania which formulates and concretises the claim for Russia's responsibility. The form of this act was determined by Lithuanian national rather than international law as the former requires that any compulsory rules or instructions for the Government can be laid down by the Seimas (the Parliament) only in the form of (statutory) law. As it is clear from the preamble of the Law, in continuing and consolidating the previous Lithuanian acts invoking Russia's responsibility the Law demonstrates that the claim for responsibility has been raised without any unreasonable delay a long time ago (the first time Lithuania declared about its claim for reparation in 1991) and Russia is aware of that claim from the very beginning. In such a manner the Law also proves a consistent and unchanging position of Lithuania with regard to Russia's responsibility. Therefore the Law evidences that the claim of Lithuania remains admissible although still being unresolved and notwithstanding that Russia is rejecting it.

Under international law the injured State has the right to waive its claim for responsibility of another State. National law may, however, restrict that right in setting up appropriate duties for the authorities of the injured State. In this regard it follows from the preamble of the Law that under Lithuanian constitutional law no State organ or official can declare a waiver of the claim for Russia's responsibility because the Law is based on and aims at implementation of the corresponding decision by the 14 June 1992 national referendum that demanded to seek reparation for the Soviet occupation.

To sum it up, it can be concluded that the Law is based on and is consistent with the rules of international law. It also implements the international legal requirements for the proper declaration and maintenance of the claim for reparation. Therefore both under international law and under Lithuanian constitutional law the Law has been necessary to consolidate and consistently maintain the claim to Russia for the compensation of the damages caused by the Soviet occupation.

Keywords: the USSR, the Russian Federation, the Republic of Lithuania, aggression, occupation, state responsibility, reparation, compensation of damage, compensation.